

Теодор
ДРАЙЗЕР

САРМОЯДОР

I

• РОМАН •

Теодор
ДРАЙЗЕР

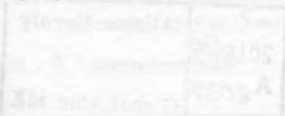
САРМОЯДОР

РОМАН

Икки жилдлик

I

«O'QITUVCHI» НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИ
ТОШКЕНТ - 2018

УЎК: 821.111 (73)-31

КБК 84(7АҚШ)

Д 76

Амрико адабиёти

Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси

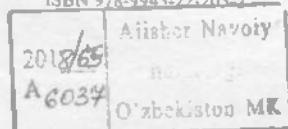
Америкалик ёзувчи Теодор Драйзер «Титан», «Даҳо», «Амрико фожiasi», «Бахти каро Керри» ва бошқа асарлари билан дунёга машхур.

Қўлингиздаги адибнинг «Сармоядор» романи таникли таржимон Амир Файзулла томонидан ўзбек тилига ўтирилган. Ушбу китоб Сиз азиз ўқувчиларга мақбул ва маъзур бўлади, деган умид-дамиз.

N1 32397
3/1

ISBN 978-9943-72-205-2

© А. Файзулла таржимаси
© «O'qituvchi» НМДУ, 2018

1 боб

Фрэнк Алжернон Каупервуд таваллуд топган Филадельфияда ўшанда икки юз эллик минг нафар аҳоли истикомат киларди. Бу шаҳарда гўзал парклар, мухташам бинолар ва кўхна ёдгорликлар мўл эди. Биз билган ва кейинчалик Фрэнкка маълум бўлган кўп нарсалар – телеграф, телефон, молларни уйга етказиб бериш, шаҳар почта тармоғи ва океан кемалари – у вақтда ҳали йўқ эди. Ҳатто почта маркалари ва букюрёма хатлар ҳам бўлмаганди. Конка эса адалҳусус. Шаҳар ичида сонсиз омнибуслар қатнардди, узок саёҳатлар учун эса ҳали кемалар қатнайдиған каналлар билан узвий боғлиқ темир йўлларнинг энди-энди ривожланиб келаётган тармоғи хизмат қилар эди, ҳолос.

Фрэнк майда банк хизматчиси оиласида туғилди, бироқ ўн йил ўтгач, бола атроф оламига қизиқиш ва зийраклик билан разм солиб қарай бошлаганди, банк идораси раиси оламдан ўтиб, барча хизматчилар тегишли равишда лавозимларида кўтарилиб олишди ва Генри Уортингтон Каупервуд ўша вақтдаги унинг тушунчаси бўйича йиллик маоши ажойиб ҳисобланган уч ярим минг долларли газначи ёрдамчиси ўрнини мерос қилиб олганди. У дарҳол севинч билан хотинига Батнвуд-стритдаги 21 уйдан Нью-Маркет-стритдаги 124-уйга кўчиб ўтишга қарор қилганини хабар қилди: туман ҳам унақа овлоқ эмас ва уй ҳам уч қаватли, гиштин – Каупервудларнинг ҳозирги турган жойларидан ўлса ўлиги ортиқ. Вақти келиб янада кенгрок уйга кўчиб ўтиш ниятлари йўқ эмас эди, аммо ҳозирча бу уй ҳам ёмон эмасди. Мистер Каупервуд чин дилдан Худога шукурлар айтди.

Генри Уортингтон Каупервуд ўз кўзлари билан кўрганларигагина ишонарди ва ўзининг аҳволидан кўнгли тўқ эди – бу унга келажакда банкир бўлиш имконини берарди. Ўша вақтда

у келишган одам эди – баланд бўйли, котмагина, гавдаси таранг, кўзлари ўйчан, қулоғи солинчагигача етган, калта қилиб кузалган чакка сочлари ўзгача тароват бағишларди унга. Соқоли доим киртишланган бўларди. Қалин қора қошлари тагидан кулранг кўзлари тийрак боқарди, тўғри очилган фарк силлик қилиб таралган калта сочларини қок иккига бўлиб турарди. У сюртугини сира эгидан ташламасди – ўша пайтдаги сармоядорлар даврасида бу “одоб белгиси” саналарди. Тирноқларини ҳаддан ташқари тоза сакларди. Бир қаранида хийла жиддий кўринса-да, бироқ унинг бу жиддийлиги ясама эди.

Жамиятда ва сармоядорлар дунёсида илгарилаб кетишга интилиб, мистер Каупервуд ҳар доим ким билан ва ким ҳақида гапирётганини диққат билан фикр тарозисидан ўтказарди. Унинг даврасида ижтимоий ёки сиёсий масалалар бўйича қаттиқ ёки ноқўя гаплар оғзидан чиқиб кетмаслиги ва обрўси йўқ одамлар билан муомала қилмаслиги учун мудом ўзини ҳушёр тутар эди. Дарвоқе, айтиш жоизки, у тайинли сиёсий эътиқодга эга эмасди. Гарчи ўша вақтдаги муҳит аболитсиончилар ва кулдорлик тарафдорлари ўртасидаги кураш билан тўла бўлмаса-да, у кулдорликка қарши кураш тарафдори ҳам эмасди. Темир йўлларда қатта бойлик тўплаш мумкинлигига Каупервуд қаттиқ ишонарди, бунинг учун дурусгина сармоя бўлса бўлгани, кейин яна бир қизиқ жиҳати, шахсий жозиба, яъни ўзига ишонч пайдо эта билиш қобилияти бўлиши керак. Унинг наздича, Николае Бидл ва Қўшма Штатлар Банкига қарши чиққанда Эндрью Жексон мутлақо ноҳақ эди – бу муаммо ўшанда ҳамчани таълиқкага солганди. У муомалада бўлган ва дам-бадам унинг банкига келиб тушган “пучак пуллар” оқимидан қаттиқ ташвишда эди; тўғри, унинг банки барибир буни ҳисобга оларди ва ўзига фойда келишини ўйлаб, уларни яна айланмага кўяр, ссузаларга ўч миқозларга бериб юбораверарди. У хизмат қилалиган учинчи Филадельфия миллий банки ишчилар маҳалласида жойлашганди, ўша пайтда бутун Америка молния оламининг маркази ҳисобланарди; банк соҳиблари йўл-йўлакай биржада ўйинлар билан ҳам шуғулланар эдилар. Йирк ва майда “штатлар банклари” ўшанда ҳар қадамда пай-

до бўлар эди: улар бекарор ва ҳеч ким билмайдиган активлар негизда ўз банк билетларини пазоратсиз чиқарар ва ҳайратомуз шитоб ила чув тушар ва тўловларни тўхтатиб кўяр эдилар. Бу барча ишларда вокифлик мистер Каупервуд фаолиятининг муқаррар шарти эди, шундан у эҳтиёткорлик тимсоли а айланганди. Афсуски, ҳар қандай соҳада муваффақият қозониши учун унга икки сифат етишмасди: шахсий мафтункорлик ва узокни кўра билишлик. Ундан йирик сармоядор чикмаса-да, унн олдинда дурустгина мансабга кўтарилиш кутиб турарди.

Миссис Каупервуд диндор аёл эди; муштдеккина, сочлари кўнғир ва кўзлари қон-қора бу хотин ёшлигида ғоят жозибадор бўлгани сезилиб турарди, аммо йиллар ўтиши билан бир қадар тароватини йўқотиб, кундалик ташвишлардан сира боши чикмайдиган бўлиб қолганди. Уч ўғли ва бир қизини тарбиялашдаги ўзининг оналик мажбуриятларига ғоят жиддий риоя қилар эди. Катталари бўлмиш Фрэнкнинг изидан боровчи болалар унинг бошига битган бало эдилар. қачон қарамасин, шаҳарнинг қайсидир чеккасида бирон-бир ишқал чикаришгани-чикаришгани — ҳали ёмон болаларга илакишиб қолган, ҳали буларнинг ёшида кўриб ҳам, эшитиб ҳам бўлмайдиган нарсаларга мубтало бўлар эдилар.

Фрэнк Каупервуд ўн ёшиданок ўзини туғма йўлбошчи дея хис қиларди. Бошланғич мактабда ҳам, ўрта мактабда ҳам ҳамма ҳар қандай ҳолатда унинг ақлига ишонса бўлади, деб ҳисобларди. Унинг феълида ўзига ишониш, жасурлик ва тиришқоклик мана мен деб турарди. Болалиқдан у сиёсат ва иқтисод шайдоси эди. Китоблар уни кўпда қизиқтирмасди. Қад-қомати тик, елкадор, хушбичим ўсмир эди. Одамга тик боқар, кўзлари катта-катта, тиник эди; пешонаси кенг, қизғин-кўнғир сочи қалта қилиб олинган. Ҳаракатлари шиддатли ва кескин. У оқилона, жўяли жавоб олмагунча савол устига савол беравериб, ҳаммани безор қиларди. Фрэнк лоимо соғлом юрарди, иштаҳаси ҳамиша қарнай эди, у укаларига амрона буйрук берарди: "Жо, сен ундай қил!". "Эд, сен бундай қил!". Унинг буйруқлари салмоқдор бўларди. Жо билан Эд "хўп бўлади" деб айтганини бажо келтиришарди. Улар болалиқдан акаларига гапиня сира икки қилиб бўлмайдиган раҳбар деб қарашга ўрганган эдилар.

У мудом хаёл сургани-сурган эди. Дунёдаги ҳамма нарса уни таажжубга соларди, зеро, у асосий саволга жавоб тополмасди: бу хаёт дегани нима ўзи ва у қанақа тузилган? Дунёга одамлар қасрдан келиб қолган? Уларнинг вазифаси қанақа? Буларнинг ибтидоси қимдан бошланган? Ойинси унга Одам Ато ва Момо Ҳавво ҳақидаги афсонани сўзлаб берганли, аммо у бунга ишонмаганди.

Каупервудлар балиқ бозоридан сал нарида туришарди, баъқдаги отасининг олдига боришда ёки мактабдан кейин укалари битта-яримта "ишқал" чиқарган вақтда Фрэнк аквариум қўйилган пештахта олдида тўхташни яхши кўрарди. Делавэр қўлтиғидаги балиқчилар океан тубидан олиб чиққан турли-туман жонзотлар билан уни тўлдириб туришарди. Бир кунни ўша ерда денгиз отини кўрди, бу миттигина жонивор бўлиб, озмоғ отга ўхшаб кетарди. Бошқа бир гал қараса, электр утраси турибди, Бенжамин Франклиннинг машҳур кашфиёти унинг хоссаларини изоҳлаб берганди. Қайсидир кунда аквариумда омар ва қаракатица пайдо бўлди ва Фрэнк бир умр эсидан чиқмайдиган бўлиб қолган ва кўп нарсани фахмлашга ёрдам берган фожиа гувоҳига айланди. Бекорхўжаларнинг суҳбатларидан у билдики, омарга ҳеч қанақа овқат беришмаётган экан, чунки унинг қонуний ўлжаси қаракатица ҳисобланар экан. Омар ойнаванд боғчанинг заррин қумлоқ тубида ётарди ва афтидан ҳеч нарсани кўрмаётганди; унинг мунчок допасидек қора кўзлари қайқа қараб турганини билиш қийин эди, бироқ уларнинг қаракатицага қадаггани - бу аниқ. Бир парча ёгга ўхшаш қонсиз ва мумсимон балиқча торпедодек зарбалардан бошқа жойга кўчар эди, аммо душманнинг бешафқат қисқичлари ҳар гал унинг танасидан янги-янги бўлақларни узиб оларди. Худди палаҳмондан отилгандай омар қаракатица мудраб ётган жойга бориб тушарди, у эса шиддат билан ўзини орқага ташлаб, ортидан кўтарилиган қоп-қора тўзон ичига яшириниб оларди. Аммо бу ҳаракат ҳам ҳар доим қўнғилдагидек чиқавермасди. Унинг ва думининг бир бўлаги денгиз жонворининг қисқичлари орасида қоларди. Ёш Каупервуд ҳар куни бу ерга чопиб келарди-да, сехрлангандай фожиани қузатарди.

Бир куни у пештахта олдига бориб бурнини бир оз ойнага теккизиб турган эди. Каракагицадан бешакл бир бўлаккина колганди: унинг коп-кора қорни деярли бўм-бўш эди. Афтидан жанг ҳаракатларига тайёрланиб, омар аквариумнинг бир бурчагида бекиниб турарди.

Бу шафқатсиз олишувга ром бўлиб қолган болакай барча бўш вақтини ойна олдида тик туриб ўтказарди. Ҳаял ўтмай, балки бир соатдан сўнг, эхтимол эртага каракагицалан ном-нишона қолмас, омар уни ўлдирарди ва еб қўяди. Фрэнк нигоҳини аквариум бурчагидаги мисдек товланиб турувчи яшил вайронгарлик машинасига олди. Қизиқ, бу қачон рўй берди экан? Ҳар ҳолда бугундан қолмас. Кечкурун бу ерга яна қелмаса бўлмайди.

Кеч қирди, нима бўлди дейсизми? Ўша қутилган нарса содир бўлди. Пештахта олдида бир тўда одамлар турарди. Омар бурчакка бекиниб олганди, унинг олдида қок иккига бўлинган, деярли еб ташланган каракагица ётарди.

– Ахийри ниятига етибди-да! – деди болакайнинг ёнидаги одам. – Анчадан бери турибман: бир соат бурун омар бирдан ташланди-да, уни қутиб олди. Каракагицанинг силласи қуриган эди, қаршилик кўрсатишга қучи етмаётганди. У ўзини олиб қочмоқчи бўлди, аммо омар худди шуни, ўлжасининг салгина ҳаракатини олдиндан пойлаб турган экан, маъна, охири бугун унинг бошига етди.

Фрэнк қўзларини катта-кагга очиб, қараб турарди. Ўша лаҳзани кўролмай қолгани қаток бўлди-да. Ўлик каракагицага раҳми қелиб қетди. Кейин у нигоҳини қолибга қаратди.

“Шундай бўлиши қерак ҳам эди, – қўнглидан кечирди у. – Каракагица чап бериб қололмаган”. У воқеанинг қандай содир бўлганини хаёлидан ўтқала бошлади. “Каракагица омарни ўлдирарди олмасди бунинг учун унда ҳеч қандай қуроқ йўқ эди. Омар каракагицани ўлдирарди олар эди у тиш-тирноғи билан қуролланган. Каракагицанинг егани ҳеч вақоси йўқ, омар олдида эса емиш тайёр эди каракагица. Бунинг охири нима билан тутаган бўларди? Буцдан бошқа йўли бормиди? Йўқ, унинг қисмати шу эди”, – яқин ясади у уйига яқинлашганда.

Бу воқеа Фрэнклинда ўчмас таассурот қолдирди. Уни анчадан бери қийнаб қелган жумбоққа умумий тарзда жавоб

топган эди: хаёт қандай тузилган? Барча жонли мавжудот ана шундай яшайди – бири иккинчисининг ҳисобига кун кўради. Омарлар каракатицалар ва бошқа жонзоларни ейди. Омарларни нима ейди? Ўз-ўзидан равипанки, одам ейди. Ҳа, бўлмасамчи, мана, жумбок ҳам ечилди! Хўш, унда одамни нима ейди? – дарҳол ўзига-ўзи савол берди йиғитча – Нахотки одамларни бошқа одамлар еса? Йўқ, йирткич хайвонлар ейди. Яна ҳиндилар ва одамхўрлар ейди. Кўплаб одамлар деҳқизда ва бахтсиз ходисалардан ўлиб кетади. Одамлар ҳам бирларининг ҳисобига бошқалари яшашига ишонмаса-да, аммо улар бир-бирларини ўлдиришларини билар эди. Лоақал урушларни, кўча жангларини, босқинчиликларни олайлик. Босқинчиликни Фрэнк бир куни ўз кўзи билан кўрганди. Оломон “Паблик лежер” газетаси таҳририятига хужум қилганда, у мактабдан қайтаётганди. Бунга нима сабабчи бўлганини унга отаси тушунтириб берганди. Қуллар туфайли жанжал келиб чиққан экан. Ҳа, ҳа, бўлмасамчи! Бир тоифа одамлар бошқалари ҳисобига яшаркан. Қуллар – ахир улар ҳам одамлар-ку. Айни шу туфайли ўша вақтларда норхонлик ҳукм сурарди. Бир тоифа одамлар бошқа одамларни – қораганлиларни ўлдира эдилар.

Ўз хулосаларилан гоят мамнун ҳолда Фрэнк уйга қайтиб келди.

– Ойи-жон! – кичқирди у остонадан хатлаб кираркан. – Охири у уни ўлдирди!

– Ким? Кимни? – хайрон бўлиб сўради ойиси. – Қани, бо-риб кўлингни юв-чи!

– Омар-да, дадам билан бирга сизга айтиб берган эдик-ку, ўша. У каракатицани ўлдирди.

– Ёмон бўлибди-ку! Хўш, бунинг нима қизиги бор? Тез бо-риб кўлингни юв!

– Э-э, бунақаси камдан-кам бўлади! Мен, масалан, буни би-ринчи марта кўришим.

Фрэнк ховлига чикди, у ерда сув қувурни колонкаси ёнида оёқлари ерга кўмилган столча бор эди, унинг устида сувли че-лак ва ялтироқ жез тоғора турарди. Фрэнк юз-кўлини ювди.

– Дада, – деди у отасига, овқатланиб бўлгач, – эсингиздами, мен сизга каракатица ҳақида сўзлаган эдим?

– Эсимда.

Биласизми – энди у йўқ. Омар уни еб кўйди.

– Яхшиликка бўлсин! – беларво деди отаси газета ўқир экан.

Бирок Фрэнк неча ойгача кўрганлари, у дуч келган ҳаёт ҳақида мулоҳазалар юритди. зеро, энди уни ким бўлиши ва бундан кейинги қисмати қандай кечиши ҳақидаги масала банд этган эди. Пул санашдан боши чиқмайдиган отасини кузатар экан. банк иши ҳаммасидан завқлироқ деган қарорга келди. Отаси хизмат қиладиган Учинчи кўча унга энг қиройли, дунёдаги энг ажойиб кўча бўлиб кўринмокда эди.

II боб

Фрэнк Алджернон Каупервуднинг болалиги қулай оилавий шароит ва фаровонликда кечди. У ўн ёшгача яшаган Ати-вуд-стрит кўчаси ҳар қандай боланинг кўнглига хуш ёкиши аниқ эди. Бу кўчадаги уйларнинг деярли барчаси қизил гиштан кўтарилган, икки қаватли, пастак пойдеворига оқ мрамар копланган ва даразаю эшикларига ҳам худди шундай мрамар қошия ясалган эди. Кўча ёқалаб қалин дарахтлар ўтказилган. Йирик юмалок тошлар ётқизилган кўча ёмгирдан кейин топ-тоза бўлиб яракларди, ҳар доим намхуш бўлиб турувчи қизил гиштин тротуарлардан салқин шабада еларди. Ҳар бир уйнинг орқасида дарахтлар ва ўт-ўланлар ўсиб ётган боғ бор эди. Баъзи жойларда ҳатто гулзорлар ҳам кўзга ташланарди, чунки бу ерлардаги томорқалар энга бир неча юз футгача чўзиларди, уйлар ҳам тош кўчага яқин қилиб қурилганидан уларнинг орқа томонида талай бўш жой ортиб қоларди.

Ўзларига яраша оққўнғил бўлган ота-она Каупервудлар фарзандлари билан биргаликда ҳаёт гаштини суришга ишқибоз эдилар. Шу боис ота Нью-Маркет-стритдаги янги уйга кўчиб ўтишга аҳд қилди. Фрэнк туғилгандан кейин ҳам икки-уч йилда биттадан бола туғилиб, тўрттага етгунча оила шўх-шо-

**To'lig'ini
yuklab olish**